

УДК 330.3:336.11

Н. І. Демчук,
к.е.н., доцент, кафедра фінансів, ДДАУ

ЦИКЛІЧНІСТЬ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Досліджено теоретичні і практичні аспекти виникнення економічних циклів та фінансово-економічних криз в умовах глобалізації. У роботі розглядаються передумови виникнення, циклічний характер розвитку економіки; економічні кризи, негативні наслідки і шляхи їх подолання; особливості економічної кризи в Україні.

Визначено вплив глобальної світової фінансової кризи на розвиток економіки України, зокрема проаналізовано види економічних криз та особливості соціально-економічної кризи економіки України з визначенням основних чинників потенційного утворення і наслідків криз.

Theoretical and practical aspects of economic cycles and financial and economic crises in the context of globalization. We consider the conditions of, cyclical nature of economic development, economic crisis, adverse effects and ways to overcome them, especially the economic crisis in Ukraine.

Influence of the global financial crisis on the global economy of Ukraine, including analysis of types of economic crises and especially socio-economic crisis the economy of Ukraine on the key factors determining the potential formation and effects of crises.

Ключові слова: Економічний цикл, інфляція, глобалізація, міжнародна економіка, світова фінансова криза, фінансові ринки, антикризова політика.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення змісту економічних циклів, виявлення негативних наслідків світової фінансової кризи на економіку України.

Дослідження обраної тематики передбачає послідовне вивчення трьох питань: циклічного характеру розвитку економіки; економічні кризи і шляхи їх подолання; особливості та негативні наслідки економічної кризи в Україні.

Вступ. Світова та вітчизняна економічна наука розробила теорії циклічного розвитку та економічних криз в кінці ХІХ - середині ХХ ст. і запропонувала конкретні шляхи подолання кризових явищ та пом'якшення їх соціальних наслідків. Згідно праць відомих економістів - К. Маркса, М. Туган-Барановського, Н.Д. Кондратьєва, Р. Гильфердинга, П. Самуельсона А. Афталіона, М. Бунятяна, М. Фридмана, Грищука В.В. та ін. - процес економічного зростання передбачає безперервний розвиток, але практика свідчить, що ця безперервність неоднорідна і має свої фази, стадії і особливості, а саме, періодично спостерігаються стадії: стабільного розвитку економіки, похвалення підприємницької діяльності; загострення всіх суперечностей суспільного відтворення, в тому числі між виробництвом та споживанням, попитом та пропозицією, з наступним застоєм у всіх галузях економіки.

Економіка будь якої країни проходить, періодично повторюючи періоди росту обсягів національного виробництва та їх скорочення. Ідентичність, динаміка та стабільність процесу повторів проходження національною економікою певних станів дає можливість стверджувати про циклічність її розвитку.

Економічний цикл – це сукупність певних станів національної економіки, що періодично повторюються (в деяких наукових колах його ще називають циклом ділової активності), а саме: здійснюється постійна зміна підйомів та спадів ділової активності, розширення та скорочення обсягів національного виробництва. Перехід від однієї фази циклу до іншої здійснюється автоматично-на базі ринкових регуляторів.

Циклічність вважається закономірним явищем фінансово-господарського життя спільноти в умовах ринку і виробництва, що розвивається. При цьому коливання фаз що знижуються та фаз, що підвищуються в процесі економічного зростання супроводжуються істотними модифікаціями в структурі економіки, динаміці цін, обсягах виробництва, співвідношеннях продуктивності праці і доходів, нагромадженні і споживанні, виробництві засобів виробництва і виробництві предметів споживання.

Російський економіст-науковець Туган-Барановський першим сформулював основний закон інвестиційної теорії циклів: фази промислового циклу визначаються законами інвестування, порушення ритму економічної активності, що приводить до кризи, витікає, за думкою Туган-Барановського, при відсутності паралелізму на ринках різних сфер в період економічного підйому, неспівпадіння між заощадженнями та інвестиціями, внаслідок диспропорційності в русі цін на

капітальні блага і споживчі товари. Основна ідея Туган-Барановського полягає в тому, що в основі загального товарного перевиробництва полягає часткове перевиробництво, непропорційний розподіл "народної праці", таким чином, перше передбачає своєрідний вираз второго. Щодо ролі позикового капіталу в процесі циклічних коливань економіки Туган-Барановський вважав, що підвищення позикового відсотка є вагомою ознакою того, що вільного позикового капіталу в країні недостатньо для потреб промисловості тобто, безпосередньою причиною криз є не надлишок позикового капіталу, що не використовується, а його нестача[4].

Циклічність обумовлює нерівномірний розвиток економіки за спіраллю, а саме переходом від одного сталого її стану до іншого. З урахуванням бурхливого і нерівномірного прояву економічних цикли, як образно відзначав американський економіст П. Самуельсон, нагадують хвилі епідемічних захворювань, капризи погоди або коливання температури у дитини[1].

Періодичні зміни фаз і стадій в розвитку економіки викликані багатьма причинами і умовами, чинність яких необхідно враховувати при розробці економічної політики держави і засад економічної поведінки всіх суб'єктів господарювання.

Таким чином, доведено, що економічні цикли зумовлені наявністю багатьох факторів: характером погоди і урожаю; інфляцією, експансією і звуженням банківського кредиту; зміною соціальної поведінки населення; різкими коливанням рівня інвестування; стрибкообразного розвитку і впровадження інновацій в галузі народного господарства; низьким купівельним попитом населення; характером відновлення основного капіталу; перманентним відхиленням економіки від стану рівноваги та ін.

Циклічність розвитку відображає процеси формування, загострення і розв'язання етапів, що періодично виникають та чередуються в еволюційному розвитку і якісних революційних стрибків[1].

Розглянемо, як змінюється економіка в залежності від того, в якій стадії економічного циклу вона знаходиться. В стадії зростання економіка доходить до критичних точок в області обсягу виробництва, зайнятості, заробітної плати, В період депресії обсяги виробництва доходять до найнижчого рівня, потужні можливості виробництва використовуються на 50% і нижче; найбільших масштабів набуває безробіття, кількість банкрутств; скорочується попит на робочу силу, що в свою чергу, веде до зниження ставок заробітної плати, подальшого зниження загального рівня цін та ін. На стадії поживлення - зростають обсяги виробництва, а на завершальному етапі стадії поживлення проходить наближення до докризового рівня: зростає підприємницька активність, збільшуються прибутки підприємств, зростає попит як на товари так і ресурси, знижується рівень безробіття; криза збуту минула, спостерігається невелике підвищення цін на товари та послуги.

Перевищення докризового обсягу виробництва є переходом в наступну стадію економічного циклу: відбувається розширення виробництва, зростають розміри потужностей, зниження безробіття доходить до повної зайнятості, зростання доходів; інвестиції та витрати зростають; зростає попит на товари та послуги; - починають формуватися передумови для входження в новий цикл[2].

Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку за своїм змістом багатоструктурна, якщо в основу критерію класифікації покласти довготривалість, то вона буде мати: малі цикли, які тривають 3-4 роки; середні цикли строком 7-11 років; великі цикли циклічність яких становить 40-60 років; вікові циклічні коливання[3].

Проте критерій довготривалості лише один з можливих. Типи циклів розрізняються неоднозначністю матеріальної основи розвитку, характером впливу на економічні процеси. Наявністю великих циклів в економіці виявив ще в 1847 році англійський економіст Х. Кларк, який вперше відмітив період в 54 роки між економічними кризами 1793 - 1847 рр.[8]

Вагомий внесок в теорію великих хвиль зробив російський економіст Кондратьєв Н. Д., який на основі обробки статистичних даних розвитку економіки деяких країн за 140 років, виділив великі цикли кон'юнктури; він вважав, що природа великих хвиль пов'язана з процесами зношення, зміни та розширення засобів виробництва та глобальним їх розвитком.

РЕЗУЛЬТАТИ. Таким чином, циклічність розвитку притаманна системам, що розвиваються і відтворюються самостійно; вона відображає процеси формування загострення періодичних етапів, що виникають, еволюційного розвитку і якісних стрибків, відхилень від станів рівноваги. Головною фазою, що визначає цикл, є криза, яка завершує попередній цикл та приводить до створення умов для майбутньої економічної рівноваги, зростання і до появи нових кризових явищ.

У структурі циклічного економічного розвитку найбільш рельєфно виражаються середні промислові цикли. Вони найближче взаємодіють із малими циклами і найдієвіше впливають на розвиток економічних процесів. Саме тому середні цикли визначаються як базові[5].

Умови сучасного розвитку економіки характеризуються глибокими змінами у структурі економічного циклу, у змісті його окремих фаз, це пов'язано з впливом на процеси відтворення науково-технічної революції: оновлення основних фондів, внаслідок стрімкого їх морального старіння, відбувається в усіх фазах циклу.

Економічні кризи охоплюють всі галузі і види діяльності, тому вони багатогранні і специфічні в залежності від сфери і тривалості. Кризи поділяються на певні види, що відображають різноманітні сторони одного і того ж кризового процесу. Циклічна, або криза надвиробництва, характерна охопленням всіх сфер господарювання, більшою глибиною і тривалістю, відображенням всієї сукупності протиріч і відтворених диспропорцій[6].

Промислова криза проявляється у невідповідності між обсягом вкладених в галузь продуктивних сил і можливістю ефективного їх застосування. Наслідки промислової кризи для виробників полягають в поступовому зниженні прибутків, а іноді і отриманні збитків. Характерною ознакою промислових криз і причиною їхнього затяжного характеру є перевиробництво засобів виробництва. Промислова криза супроводжується кризою праці: скорочується число і тривалість робочих днів, знижується заробітна плата, росте безробіття.

Товарна криза (криза платежів) виявляється в невідповідності між товаром і ціною, а саме: ціни на товар часто підвищуються поза залежністю від запасів цих товарів і попиту на них. При цьому зростання цін, заохочуючи подальше виробництво і ввезення товарів, загострює невідповідність між цінами і попитом. Поступово за надмірним зростанням цін відбувається скорочення споживання, що і приводить до переоцінки товарів і послуг. В умовах товарної кризи спекуляція виявляє сильний вплив на формування цін і торговельну діяльність. Виникненню і бурхливому розвитку спекулятивної діяльності всіх суб'єктів ринку сприяють різке підвищення цін на товари, скорочення виробництва за наявності хронічного товарного дефіциту, знецінення грошей. Спекулятивна діяльність приватних осіб, фірм і організацій в умовах товарної кризи є необхідною умовою їхньої конкурентоздатності, поживлення бізнесу. Товарна криза супроводжується також кризою неплатежу: підприємства не мають засобів оплатити товари та послуги постачальників, сплатити заробітну плату своїм робітникам через спад виробництва, зростання цін і скорочення обсягів реалізації.

Спекулятивні кризи є наслідком перебільшеного спекулятивного підвищення цін в умовах дефіциту товарів і послуг, хронічного спаду виробництва і зuboжіння трудящих. Вони не можуть довго тривати, бо породжують штучне надвиробництво товарів і послуг, ускладнюють їхню реалізацію, викликають падіння рівня цін і поступове поживлення попиту.

Аграрна криза визначає такий стан сільського господарства, усього аграрно-промислового комплексу, при якому значна частина сільського населення зазнає майнових втрат, відбувається зниження життєвого рівня, банкрутство підприємств, знижується обсяг виробництва сільськогосподарської продукції. Специфіка аграрних криз в тому, що вони охоплюють тільки сільське господарство і не мають циклічного характеру, є більш тривалими, ніж промислові.

Економічні або промислові цикли у різних країнах неоднакові. Водночас вони мають деякі спільні риси, наприклад періодичність чергування фаз циклу, постійне скорочення їх тривалості. Вище зазначалося, що засоби праці (верстати, машини, устаткування та ін.) поступово зношуються. Верстат міг в одну зміну працювати кілька десятків років, але за гострої конкурентної боротьби фабрики і заводи працювали у три зміни. Тому терміни зношування верстатів становили в середньому 10-12 років. Коли настав час їх масової заміни, це було основою піднесення - однієї із фаз економічного циклу. Така ситуація була типовою в XIX ст., а існуючі тоді економічні цикли називали середніми.

На початку XX ст. посилення конкурентної боротьби (всередині країни та міжнародної) й інші чинники зумовили швидке оновлення основного капіталу, а отже зменшення тривалості середніх циклів. У наступні десятиріччя почалося масове виробництво товарів тривалого користування (автомобілів, холодильників, телевізорів тощо), які через певний проміжок часу населення намагалося замінити на кращі моделі. Так виникає нова матеріальна основа економічного циклу — масове оновлення товарів широкого вжитку, яке зумовлює малі економічні цикли тривалістю 3-4 роки. Їхня заміна відбувалася швидше, ніж заміна засобів праці. Це прискорювало настання нового економічного циклу. Крім цих двох типів економічних циклів економічна наука виділяє довгі економічні цикли тривалістю 50—60 років. Їх обгрунтував російський економіст М. Кондратьєв.

В основі довгих циклів — період функціонування доріг, мостів, будівель та інших об'єктів інфраструктури. Особливості сучасних економічних криз. Антициклічне та антикризове регулювання економіки, особливості відтворення основного капіталу та інші причини зумовили несхожість сучасних економічних криз із кризами XIX - початку XX ст. Так, економічний цикл став коротшим, а кризи — менш глибокими, але частішими.

Замість надвиробництва товарів спостерігається надвиробництво основного капіталу (коли виробничі потужності навіть у безкризовий період завантажені на 75-80%), немає різкого зниження цін, зростає період піднесення тощо. Ось чому під час кризи 1990-1992 рр. падіння промислового виробництва становило 1,9%, а тривалість кризи - 10 місяців.

В системі економічних криз вагоме місце належить структурним кризам, що є наслідком однобічного розвитку одних галузей на шкоду іншим. В умовах НТР бурхливий розвиток продуктивних сил в нових галузях - в електроніці, атомній енергетиці, та ін. - який вступає в суперечність старій структурі народного господарства і вимагає нового суспільного розподілу праці, реформування структури економіки. Відбувається спад виробництва в старих галузях - вугільній, нафтовій, і газовій промисловостях, металургії та ін. Структурні кризи проявляються в формі енергетичної, сировинної, продовольчої, екологічної і валютно-фінансової криз. Вони відрізняються від періодичних циклічних криз наступними рисами: охоплюють лише частину народного господарства; відносно більш тривалі в будь-якій галузі; породжуються диспропорціями між виробництвом і споживанням, попитом і пропозицією або тривалим порушенням механізму зв'язків, що склалися між постачальниками продукції і її споживачами, модифікаціями цінних пропорцій, можуть бути кризою як надвиробництва, так і недовиробництва; диспропорційність при таких кризах не може бути врівноважена тільки зростанням цін.

На початку 90-х років українська економіка ввійшла в затяжну й досить глибоку кризу. Спад виробництва, нагромадження інфляційного потенціалу почались ще тоді, коли Україна була в складі СРСР. За офіційними даними, початок кризи починається з 1990 року. Масштаби спаду виробництва характеризуються наступними даними: зниження національного виробництва 1990 р - 3,6 %; 1991 р - 13 %; 1992 р - 18 %; 1993 р - 15 %. 1994 - 25 %; 1995 - 12 %; 1996 - 10 %. В цей же період темпи інфляції в деякі роки обчислювались тисячами процентів, відбувалось різке зниження реальних доходів населення. Велика кількість підприємств працювала на 20 - 30 % своїх виробничих потужностей.

Економічна криза - це фаза циклу, для якої характерно різке відновлення порушених пропорцій процесу відтворення за допомогою спаду виробництва, недозавантаження виробничих потужностей, зростання безробіття та ін. Це періодичне явище, що повторюється, і проявляється в надвиробництві капіталів і товарів, що не знаходять сфер застосування і збуту. При цьому надвиробництво означає не абсолютний стан економіки, який припускає, що товару вироблено більше, ніж може спожити суспільство, а відносне перевищення по відношенню до наявного рівня платоспроможного попиту. Таким чином, під економічною кризою розуміють відносне надвиробництво внаслідок обмеженого платоспроможного попиту населення, обумовлене зростаючим зубожінням населення.

Вихід з такої кризи вимагає цілеспрямованої державної політики по соціалізації ринкової економіки, зростанню доходів всіх верств населення до рівня пропозиції якісно створюваних товарів і послуг, що забезпечує рівновагу між ринковим попитом і пропозицією товарів і послуг.

Кризи глибоко потрясають і руйнують все народне господарство і свідчать про силу стихійного механізму ринкової економіки, що саморегулюється. Криза - це інструмент насильницького встановлення рівноваги між виробництвом і ринком, фактор, що трансформує всі структури народного господарства, що формує нові правила і принципи поведінки суб'єктів ринку, пріоритетного розвитку і задоволення інтересів не виробників, а споживачів.

Історія економічних криз надвиробництва почалася з кризи 1825 року в Великобританії і першої світової кризи 1857 року, яка охопила всі країни Європи і Америки. Усього за період з 1825г. до 90-х г. XX ст. було 22 цикли. Світова економічна криза 1929 - 1933гг. була найсильнішою за своїми наслідками для світового господарства: сукупний обсяг промислового виробництва капіталістичного світу скоротився на 46%, витоплення сталі і чавуну - на 62%, видобуток вугілля - на 31%, зовнішньоторговельний оборот - на 67%, чисельність безробітних склала 26 млн. чоловік, або 1/4 усіх зайнятих, реальні доходи скоротилися на 58%, вартість цінних паперів на біржі - на 60-75%. Особливостями цієї світової кризи були: тривале падіння виробництва; переплетіння промислової і аграрної, кредитної і валютної кризи і кризи державних фінансів; масове банкрутство дрібного і крупного бізнесу; зубожіння більшої частини населення. Криза української економіки на той час мала багато спільного з тими економічними явищами, що проявляються в будь-якій економіці, яка знаходиться на стадії спаду.

Стрімке зниження темпів спаду викликано низькою базою порівняння. [Промислове виробництво](#) вперше скоротилося в серпні 2008 року - на 0,5%, вже у вересні темпи падіння прискорилися до 4,5%, а в жовтні досягли 19,8%. Збереження чинних темпів виробництва дозволить Держкомстату тільки за рахунок цього чинника зафіксувати приріст за підсумками жовтня. Враховуючи статистичний ефект, економісти радять звертати увагу на динаміку виробництва до показника попереднього місяця. Порівняно з серпнем, промислове виробництво минулого місяця зросло на 1,9%. Позитивна динаміка зафіксована у всіх галузях, за винятком видобувної промисловості (-0,5%) і металургії (-7,1%). Спад в металургії до показників попередніх місяців триває вже другий місяць поспіль: якщо в серпні металопродукції виробили всього на 0,3% менше, то у вересні - вже на 7,1% (на думку фахівців, спад триватиме ще кілька місяців).

Водночас у машинобудуванні, харчовій, хімічній і нафтохімічній галузях відбулося незначне поліпшення, за думкою економістів показники вересня вказують на поступове поліпшення ситуації в промисловості. За підсумком дев'яти місяців 2009 року рівень падіння [промислового виробництва](#) в Україні склав 28,4% порівняно з відповідним періодом минулого року. Падіння промвиробництва у вересні по відношенню до вересня минулого року склало 18,4%; найбільше падіння було зафіксоване у машинобудуванні - 51,4%.

В основі пошуків шляхів виведення економіки України з кризового стану є прагнення покращити соціально - економічну ситуацію в Україні, відновити

вітчизняне виробництво, щоб створити базу для підвищення життєвого рівня населення України.

Особливе місце відводиться державній антикризовій політиці, регулюванню інвестицій, рівня зайнятості, нагромадженню капіталу, економічному зростанню і соціалізації економіки. Реалізація ідей кейнсіанства в країнах ринкової економіки сприяла розвитку державного регулювання економіки, при кризі надвиробництва і монополізму, її видужанню і поступовому реформуванню в нову соціально-економічну систему - ринкову.

Але Україна користуючись досвідом Росії, намагається проводити реформи, взявши на озброєння монетаристську концепцію М. Фридмана, що виступає проти активного державного регулювання. Згідно даної концепції в регулюванні економіки вирішальна роль відводиться грошовому обігу і взаємозв'язку грошової маси з величиною ВВП.

Характерною ознакою кризи є порушення рівноваги грошового обміну, тобто порушення основного закону макроекономіки – закону грошового обміну. За умов стабільної економіки, тобто за умов стабільного рівня виробництва та стабільної швидкості обороту грошей, в монетаристській економічній політиці панує твердження про те, що інфляція визначається як добуток відносного дефіциту бюджету на швидкість обороту грошей. Враховуючи, що інфляція залежить не тільки від дефіциту бюджету, а й передусім від спаду чи приросту виробництва, від обсягів бартеру, розміру кредитування комерційних банків національним банком, неконтрольованого приросту швидкості обороту грошей, ступеня лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, пов'язана з затримкою зарплати, зберіганням коштів населенням та розрахунками в іноземній валюті, рівнем "втечі" капіталу за кордон, та ін., можна стверджувати, що для України емісія грошей була б другорядним чинником, якби банківська система була взаємопов'язаною з виробництвом України, а в межах держави не порушувала б закон макроекономіки – закону обміну грошей. Потрібно врахувати, що подолати інфляцію без відродження власного виробництва неможливо.

ВИСНОВКИ. В умовах сучасної економічної кризи держава не має права відмовлятися від активної антикризової політики, що спирається на апробовані в розвинутих країнах засоби, вироблені кейнсїстами і реалізовані в них в ході реформування ринкової економіки в змішану, а після цього і в соціально орієнтовану економічну систему. Тільки тоді держава зможе в своїй політиці покластися на ідеї монетаристської концепції, коли будуть створені передова база для економічного зростання високоякісних, конкурентноспроможних товарів і послуг, розвинена ринкова економіка, в якій інтереси виробників і споживачів, продавців і покупців знаходяться в рівновазі.

Рівень таких меж для різних галузей встановлюється на підставі аналітичних та статистичних розрахунків. Це дасть змогу підняти платоспроможність працюючого населення за рахунок зростання їх доходів в результаті поступового збільшення рівня витрат на оплату праці на господарюючих суб'єктах незалежно від форм власності, а значить і вартість робочої сили. При встановленні жорсткого контролю з боку держави за повним і цільовим використанням цих коштів на промислових підприємствах, можливо буде менше техногенних катастроф та виробничих аварій з важкими наслідками.

Вихід України з кризи вимагає посилення державного втручання в елімінації таких негативних сторін економіки, як односторонність розвитку; високі темпи спаду виробництва; хронічна фінансова заборгованість і дефіцит державного бюджету; переважний експорт сировини та енергоресурсів; низький рівень технології і забезпеченості населення товаром народного споживання; високий рівень дитячої смертності і зниження тривалості життя; низький рівень життя і попиту; відсутність крупного національного часного капіталу і висока питома вага державного сектора в економіці; висока питома вага ручної, важкої праці в усіх галузях народного господарства.

Стабільного росту української економіки можна досягти лише через глибокі структурні та інституційні реформи, можливо, у контексті подальшого зближення з ЄС. ЄБРР вважає, що одним із найголовніших завдань уряду є стабілізація фінансового сектора, щоб банки могли відновити позики сектору нерухомості, який в Україні зазнав найбільшого удару з усіх країн діяльності ЄБРР.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абубеков Р. "Идея, которая может стать национальной: экономический кризис можно преодолеть."// Деловая Украина - 2006 -№25
2. Гришук В.В. "Про деякі шляхи виведення економіки України з Кризового стану". Записка до комісії Верховної Ради України з соціальних питань, 05.11.1996р.
3. Губский Б. "Як подолати економічну кризу, або пошук економічних моделей відродження України" //Урядовий кур'єр -199 -№ 208-209
4. Задоя А.А., Петруня Ю.Е. "Основы экономики" Київ. "Вища Школа" 1998р.
5. Квасюк Б. "Сущність та особливості кризи в Україні"//Економіка України - 2009 - №5
6. Кір'ян Т., Шаповал М."Як вивести Україну із затяжної соціальної та економічної кризи //"Праця і зарплата" №13 1998р.
7. Клименко Г.Н., Нестеренко В.П. "Основи економічної теорії: політичний аспект" Київ. "Вища Школа" 2004р.
8. Мамалуй А. "Особенности кризисного развития экономики Украины" //"Бизнес информ" 2008г. № 5-6
9. Павловский М. "Як вивести Україну з кризи"//"Голос України" 2007 №166
10. Постанова об'єднаного з'їзду промисловців, підприємців і роботодавців України "Про соціально-економічну кризу в Україні та шляхи її подолання"//Деловая Украина - 1999 -№36.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2009 р.

ТОВ "ДКС Центр"